

**ՇԱՔԱՐՅԱՆ ԱՐՏԱԿ
(ԱԻ)**

**ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ
ԽՈՒՍԱՓՈԽՄԸ ԴԵՎՇԻՐՄԵԻՑ
(համաձայն օսմանյան փաստաթղթերի)**

Դեվշիրմեն (տղայահավաք, մանկահավաք, «արյան հարկ») օրինականացված պարտադիր հարկ էր, որով պարբերականորեն XV-X-VII դարերում Օսմանյան կայսրության քրիստոնյա հայատակներից տղաներ էին հավաքում, որոնք բռնի կերպով մահմեդականացվում էին, ապա համապատասխան ուսում ստանալով՝ ուղարկվում ծառայության արքունիք, բանակ և այլուր կամ վաճառվում ստրկության: Արևմտյան մի շարք պատմաբաններ Օսմանյան կայսրության վարչական համակարգի նկարագրման ժամանակ իրենց ուսումնասիրություններում նշում են, թե դեվշիրմեն կայսրության քրիստոնյա հայատակներին ընձեռնված բացառիկ հնարավորություն էր հասարակ գյուղացուց դառնալ վեհաշուք մեծ վեզիր և կամ նահանգապետ: Իրականությունը, սակայն, այլ էր. քրիստոնյա հայատակները ոչ միայն երջանիկ չէին հրաժարվել իրենց երբեմն միակ որդուց, այլև որոնում էին զանազան միջոցներ հավաքից խուսափելու համար՝ չվարանելով նույնիսկ դիմել զենքի: Սա են ցույց տալիս օսմանյան արքունիքի ելից մատյանները, որտեղ ըստ տարիների գետեղված են սուլթանական վարչակարգի՝ կայսրության ներքին գործերին վերաբերող հրամանները:

Ուշ միջնադարյան ծանր պայմաններում, հաղթահարելով սովը, հիվանդությունները, հայրը պատանեկության հասակին էր հասցնում իր որդուն՝ հույս ունենալով արդեն, որ դաշտում իր համար օգնական մի ձեռք է պատրաստել: Եվ չցանկանալով հանձնել որդուն հավաքն անցկացնող ենիչերիներին՝ նա պատրաստ էր կաշառք առաջարկել, նույնիսկ կրոնափոխ լինել՝ միայն թե պահպաներ իր զավակին: Հարկատուները դիմում էին դեվշիրմեի դեմ պայքարելու ամեն մի միջոցի՝ օրինական ու ապօրինի:

Օրինական միջոցների շարքին են պատկանում առաջին հերթին վաքրահասակ տղաների ամուսնությունները: Եվրոպացի ճանապարհորդ Գերլախը գրում է. «Տղաներին ամուսնացնում են 9-10 տարեկան հաս-

ակում, որպեսզի մնան ազատ ու չհավաքվեն»¹: Ամուսնացածներին գրանցում էին հարկատուների ցուցակի մեջ: Որոշ մայրեր հուսահատությունից հաշմանդամ էին դարձնում իրենց որդիներին, որպեսզի նրանց չկորցնեն սոհավետ²:

Ավելի հաճախ ծնողները թաքցնում էին իրենց զավակներին, երբ հայտնվում էին դեվժիրմե հավաքող պաշտոնյաները ենիչերիների ուղեկցությամբ: Նրանց թաքցնում էին անտառներում, լեռներում, քարանձավներում և այլուր³: Դրա մասին վկայում են թե՛ եվրոպական, թե՛ օսմանական աղբյուրները, օրինակ առթամական հրահանգները, որտեղ տեղական իշխանություններին հրամայվում է պայքարել թաքցնելու դեմ ու պատժել մեղավորներին⁴: Իշխանությունները ջանասիրաբար ի կատար էին ածում այսօրինակ հրամանները: Դաժանության վառ օրինակ է բերում արքեպիսկոպոս Մարինո Բիդին, որն այցելել է բուլղարական գյուղեր ու քաղաքներ 1610-1611թթ.: Կոնգրեգացիային իր զեկույցում նա տեղեկացնում է, որ 1610թ. Չիպրովեց քաղաքում էր գտնվում Սոֆիայի կաթոլիկ եպիսկոպոս Պետր Սոլիմատը, որը թաքցրել էր քրիստոնյա երեխաներին հավաքողներից: Քաղաք ժամանած սանջաքբեյը երդվել էր սպանել նախ և առաջ եպիսկոպոսին, ապա բռնված քրիստոնյաներին ու բուլղարին էլ գրկել սեփականությունից: Թյուրքերն արդեն սկսել էին պատրաստել ցիցերը, սակայն ժողովրդին հաջողվեց կաշառքի օգնությամբ գլուխն ազատել⁵:

XVI դարի կեսով թվագրված մի հրամանում, որն ուղղված է Նիդեբի բեյին ու քաղիին*, պատվիրվում է հավաքել Էվոանի գյուղի զինմի* բնակիչներին, որոնք լքել են գյուղը տղայաժողովից խուսափելու համար. «Թող վերադարձվեն գյուղ ու հավաքվեն հավաքի ենթակա տղաները»⁶:

Կան շատ դեպքեր, երբ քրիստոնյա ընտանիքները դիմադրել են դեվժիրմե հավաքին: Այսպես, 1580թ. Հերցեգովինսոյի սանջաքի* նահիյեններից* մեկում գյուղացիները զենքը ձեռքին դուրս են եկել սուլթանական պաշտոնյաների դեմ, որոնք դեվժիրմե հավաք էին անցկացնում: Սանջաքի ղեկավարին ուղղված հրամանում հրամայվում էր ձերբակալել սաղրիչներին ու դատապարտել թիապարտության⁷:

Հիջրայով 973թ. (1565-1566թթ.) թվագրված և Իլթասանի բեյին ուղղված առթամական հրամանը պահանջում է որպես խրատ մյուսներին պատժել Բիզրեշթե գյուղի բնակչությանը դեվժիրմե հավաքից վերադարձող ենիչերիների վրա հարձակում կատարելու համար:

Իսկ Իսքենդերիյեի բեյին ուղղված հրամանից պարզ է դառնում, որ Իփեք քաղաքում* դեվժիրմե հավաքելու եկած պաշտոնյային տեղի բնակչությունը չի ենթարկվել ու հարձակվել է նրան ուղեկցող ենիչերիների վրա⁸:

* * *

Մի շարք հրամաններում Բարձր Դուռը արտահայտում է իր դժգոհությունը դեվլիքմենների փախուստի կապակցությամբ, որոնք փախուստի էին դիմում արդեն հավաքողների ձեռքն անցնելուց հետո: Օրինակ, Քալսերի քաղաքի բեյին ու քաղիին ուղղված հրամանում նշվում է, որ փախուստի են դիմել դեվլիքմեններն* արդեն այն բանից հետո, երբ նրանց տարել են Սուսմբուլ ու մահմեդականացրել¹⁰: Ռապեսզի բարդեցվի փախուստը, հրաման է տրվում Անատոլիայում* հավաքվող տղաներին ուղարկել Ռումելիա* և հակառակը¹¹: Ենթադրվում էր, որ քրիստոնյա տղաները, որոնք որպես կանոն չէին տիրապետում թյուրքերեն լեզվի (հիշեցնենք նաև, որ թյուրքերենի իմացությամբ տղաներին չէին էլ հավաքում), պետք է ջանաճ տուն գնալ, սակայն կհանդիպեն ճանապարհին մի բարդ անցանելի արգելքի՝ ծովին, ուստի նրանց հեշտ կլինի բռնել: Սակայն, ի հեճուկս սպասվող վտանգների, շատ դեվլիքմեններ փախչում էին և այդ գործում հաջողածները կրկին դառնում էին քրիստոնյա: Իշխանությունները պահանջում էին ծնողներից վերադարձնել դեվլիքմեններին: Այդ հրամանին չամսալու հետևանքով ծնողներին դաժանորեն պատժում էին ու մույիսկ վաճառում ստրկության¹²:

Այսպես, 1564թ. Միս քաղաքի քաղիին ուղղված հրամանում ասվում է, որ Ֆեքե գյուղի հավաքվածների ազգականները, գաղտնի կերպով Սուսմբուլում դեվլիքմենների շորերը փոխելով, հետ են բերել արդեն մահմեդականացման ծեսն անցած 7 տղաների ու եկեղեցում քրիստոնեությանը վերադարձման ծես են կատարել: Այս անգամ ևս Բարձր Դուռը պահանջում էր խստագույնս պատժել «մեղավորներին»¹³:

Չնայած դաժան ճնշումների գերյալներն այնուամենայնիվ փորձում էին դիմել փախուստի: Փախչողները հիմնականում 15-20 տարեկան տղաներն էին: «Ամեն տարի քեթխուդաները* բռնում էին այդ դեվլիքմեններին Ռումելիայում ու Անատոլիայում»¹⁴: սակայն փախուստները չէին դադարում: Դրա մասին են վկայում սուլթանների բազում հրամանները՝ ուղղված տեղական իշխանություններին¹⁵:

Հայրենիք փախչելու հույսը դեռ երկար տարիներ չէր մարում երիտասարդ դեվլիքմենների մոտ: Նրանց մի մասը մույնիսկ մի քանի տարի հետո չէր վարանում փախչել հայրենիք հնարավորության դեպքում¹⁶: Այսպես, Էնիշեհիքի քաղիին հրամանից պարզ է դառնում, որ Տըռնովա գյուղից Իյյասի որդի Շիրյանն ու Քուրդի որդի Նիկոն, լինելով արդեն աջնմի օղլան, փախել են հայրենիք կերպասագործի մոտից, որին տրվել էին որպես օգնական՝ շակիրդ¹⁷: Իսկ մեկ այլ սուլթանական հրամանից տեղեկանում ենք, որ աջնմի օղլանը հայրենիք է փախել, վերադարձել քրիստոնեությանը, ամուսնացել ու զավակներ ունեցել, հավաքագրվելուց արդեն 7 տարի հետո¹⁸:

Դեվշիրմեն համակարգի մասին վերոհիշյալը բերում է այն համոզման, որ այն ամենևին էլ չէր ողջունվում հայատակ քրիստոնյաների կողմից: Դեվշիրմեն չէր դիտարկվում որպես բարիք, այլ ընդհակառակը՝ քրիստոնյաների մեղքերի համար Աստծո կողմից ուղարկված ծանր պատիժ: Պատահական չէ, որ սլավոնական ժողովուրդների մոտ դեվշիրմեն կոչվել է «արյան հարկ»:

ARTAK SHAKARYAN
(IOS)

DEVSHIRME EVASION OF THE OTTOMAN POPULATION (ACCORDING TO OTTOMAN DOCUMENTS)

Devshirme (boy-tribute, "blood tax") was a legal periodic tribute that was collected from the Christian subjects of the Ottoman Empire in 15-17th centuries. The Christian subjects were forced to give their boys to the government as a special form of tribute. The collected boys were Islamized by force. Then, being given some particular education, the best of them were sent to the palace, army or elsewhere. The rest were sold as slaves. A number of Western historians mention this practice with admiration when describing the Ottoman administrative system. They insist that Devshirme was a brilliant opportunity for the Christian subjects when an ordinary peasant could have become a solemn Grand Vizier or a governor. The reality was not like that. The Christian subjects were looking for every mean to evade from the Devshirme, not avoiding even taking up arms. This is shown not only in the medieval manuscripts of the historians of those days but also in the Ottoman state registers.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Герлах С., Дневник на едно пътуване до Османската порта в Цариград, Подбор, превод, увод и коментар Киселинчева М., Предговор и редакция Цветкова Б., София, 1976, с. 179;
2. Георгиева Ц., Развитие и характер на кръвния данък, с. 65 մեջքերում ըստ Новичев А., К истории рабства в Османской империи, Тюркологический сборник 1976, М. 1978, с. 95;
3. 7 numaralı mûhimme defteri (975-976 / 1567-1569). c. I, Ankara, 1998, s. 18;
4. Uzunçarşılı, İ., Osmanlı devlet teşkilâtından kapıkulu ocakları, I, Ankara, 1943, s. 105;
5. Новичев А., մշվ. աշխ., էջ 95-96;
6. Քաղի՝ դատավոր;
7. Զինմի՝ այն ժողովուրդները, որոնք ծանոթ էին Սուրբ գրքին մախքան Դուրանի ի հայտ գալը;
8. 3 numaralı mûhimme defteri (966-968 / 1558-1560). c. I, Ankara, 1993, s. 113;

9. Սամջաք՝ վիլայեթից փոքր վարչատարածքային միավոր Օսմանյան պետությունում: Համաձայն Էվլիյա Չելեբիի Ռումելի վիլայեթը բաղկացած էր 24, իսկ Անատոլիայի վիլայեթը՝ 14 սամջաքից:
10. Նահիյե՝ սամջաքից փոքր վարչական միավոր Օսմանյան կայսրությունում; գավառակ;
11. Uzunçarşılı, İ., Kapıkulu ocakları. s.21, 104;
12. 5 numaralı mühimme defteri. s. 161;
13. * Զազա - վարչատարածքային միավոր, ավելի փոքր, քան սամջաքը;
14. 5 numaralı mühimme defteri, s. 159;
15. * Դեվլիբններ՝ նույնանուն ինստիտուտով հավաքագրված տղաներ;
16. 6 numaralı mühimme defteri (972 / 1564-1565), c.1, Ankara, 1995, s. 314, 138;
17. Անատոլիա՝ այս եզրն օգտագործելիս ի նկատի ունենք Հայկական քարձրավանդակի արևմտյան մասն ու Փոքր Ասիա թերակղզին;
18. Ռումելի՝ Օսմանյան կայսրության՝ Եվրոպա աշխարհամասում գտնվող տարածքների անվանումը: Բառացիորեն «հույների երկիր»;
19. Uzunçarşılı, İ., Kapıkulu ocakları. s.26; Uzunçarşılı, İ., Devşirme, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1940. cilt 3, s. 565 ;
20. Новичев А., նշվ.աշխ., էջ 96;
21. 5 numaralı mühimme defteri, s. 302: Новичев А., նշվ.աշխ., էջ 96;
22. * Զեթյուղա՝ մեծ վեզիրի օգնականներին տրվող անուն: Ընդհանուր իմաստով հարուստ կամ հզոր մարդկանց գործերն անող, կատարածու;
23. Uzunçarşılı, İ., İslam Ansiklopedisi, Devşirme, s. 565 ;
24. Uzunçarşılı, İ., Kapıkulu ocakları, s.125-128; 12 numaralı mühimme defteri (978-979 / 1570-1572), c.3, Ankara, 1996, s. 143, 165;
25. 7 numaralı mühimme defteri (975-976 / 1567-1569), c.1, Ankara, 1998, s. 463; 12 numaralı mühimme defteri. s. 45 ;
26. 3 numaralı mühimme defteri (966-968 / 1558-1560). c.1, Ankara, 1993, s. 654;
27. 12 numaralı mühimme defteri, s. 156.